

УДК 37.014.5:378(477)

БУГАС Н.В., ГАВРИЛЕНКО Т.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

КОНЦЕПЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розкрито концептуальні походи до забезпечення доступності освітніх послуг, які максимально задовольняють потреби населення на рівних умовах при дотриманні їх якості, надійності та відповідності вимогам соціуму.

Виділено пріоритетні завдання доступності освітніх послуг як кінцевої мети модернізації вітчизняної освіти.

Визначено, що проведена модернізація освіти не сприяє формуванню концепції забезпечення доступності освітніх послуг.

Ключові слова: *доступність освітніх послуг, освіта, модернізація вищої освіти, стратегія розвитку освіти.*

Вступ. Поняття освіти є досить складним і багатоаспектним явищем, виступаючи в той же час базовим ресурсом, на основі якого формується весь ресурсний потенціал людини. Будучи однією з найбільш значущих соціальних категорій, пов'язаних з якістю життя, якість освіти стає найважливішим чинником підвищення рівня валового внутрішнього продукту та добробуту громадян країни. У зв'язку з цим, сьогодні особливої актуальності для нашої держави набуває проблема забезпечення доступності освітніх послуг, особливо, в умовах модернізації вітчизняної системи освіти як комплексного, всебічного оновлення всіх ланок освітньої системи і всіх сфер освітньої діяльності відповідно до вимог сучасного життя, перегляду принципів функціонування та управління даною системою.

Проблеми доступності вищої освіти України у своїх працях досліджували такі вітчизняні вчені, як Є.А. Іванкіна, О.Ю. Корнєва, О.М. Левченко, М.Л. Максимова, М.А. Маленко, А.Б. Філіпова.

Постановка завдання. Доступність освіти, рівність/нерівність можливостей її отримання для різних категорій громадян – ці питання в сучасній науці і практиці відносяться до числа тих, які постійно піднімаються і обговорюються як безперервний процес, який відчуває вплив численних факторів, в країнах, де держава проводить політику розвитку демократичних принципів організації суспільства, стимулювання економічного зростання. Безперервні політичні, економічні, соціальні та законодавчі зміни, що відбуваються в країні в останнє десятиліття, зберегли пріоритетність постановки питання про аналіз ситуації, що складається з доступністю освіти для різних верств населення.

Основний матеріал. Розробка теоретичних концепцій рівності, доступності та справедливості у сфері освіти, а також емпіричних досліджень у даній сфері має досить давню історію. Новий виток таких досліджень позначився з 1960-х рр. і отримав новий стимул з 1990-х рр., зберігаючи свою значущість до сьогоднішніх днів. Подібна ситуація об'єктивно обґрунтована. Це пов'язано також і з тим, що серйозні зміни продовжують відбуватися під дією процесів модернізації і в самій системі освіти: різке зростання кількості навчальних закладів усіх форм, типів і рівнів і число тих, хто навчається, розширення спектру освітніх послуг, розвиток і масове впровадження в освітнє середовище численних інноваційних технологій, форм і засобів навчання [7]. Так, за даними Держкомстату, випуск фахівців з вищою освітою збільшився у 3,5 рази (кількість випущених з вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації фахівців з вищою освітою складала у 1991 році – 136,9 тис. осіб, у 2000 році – 240,3 тис. осіб, у 2013 році – 520,7 тис. осіб, у 2014 році – 485,1 тис. осіб) [2]. Така структура підготовки кадрів і фахівців з вищою освітою призводить до того, що випускники вищих навчальних закладів не мають можливості працевлаштуватися за фахом, а підприємства відчувають гостру нестачу висококваліфікованих робітничих кадрів, які затребувані на ринку праці. За даними Державної служби статистики у 2013/2014 навчальному році в середньому по Україні у вищих навчальних закладах навчалось 1723,7 тис. студентів. У той же час в навчальних закладах професійної технічної освіти цей показник становив всього 329 тис. учнів. Тобто, на 1 учня з професійною технічною освітою припадало майже 6 з вищою освітою.

У доповненні до безкоштовного навчання розвивається ринок платних освітніх послуг (зростання більш ніж у 7 разів за період з 1990-2014 рр.), знижується кількість бюджетних установ. Наприклад, за той же часовий період, тільки в системі вищої школи частка державних і муніципальних вузів скоротилося більш ніж на 41% , а студентів даної категорії ВНЗ – з 100% до 83,2%. Присутнє помітне відставання України від розвинених країн за охопленням населення вищою освітою.

Підвищення доступності освітніх послуг, їх якості та ефективності визначено в якості провідної ідеї модернізації вітчизняної освітньої системи і стратегічної мети державної політики в галузі освіти. Зокрема, прийняття Закону «Про вищу освіту» у новій редакції [5] як найважливішого нормативно-правового акту в цій галузі, визначає відповідальність освітніх організацій за якість освіти своїх учнів і встановлює державні гарантії якості освіти в нашій країні, пов'язуючи поняття якості з відповідністю єдності обов'язкових вимог до умов реалізації основних освітніх програм і результатів їх освоєння. Водночас, законодавчий акт надає громадянам нашої держави гарантії загальнодоступності освітніх послуг на різних рівнях освітньої системи;

декларує важливість забезпечення рівного доступу до освіти для всіх учнів з урахуванням різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей. Однак зміст концепту «доступність» в даному документі не конкретизується, як і конкретні методологічні аспекти щодо формування доступності освітніх послуг та їх подальшої практичної реалізації.

Слід підкреслити, що поняття доступності освіти та освітніх послуг залишаються досить неоднозначною категорією в науці і практиці. При їх безсумнівній значущості та актуальності як об'єкту наукового дослідження, в той же час їх зміст трактується в науці досить дискусійно, переважно зводяться в наукових дослідженнях до визначення їх структури. Саме в цьому, на нашу думку, лежить пояснення численних невдач у забезпеченні доступності освітніх послуг як інструментів соціального розвитку та відсутності конкретних заходів щодо досягнення доступності освіти в нормативно-правових та концептуально-програмних законодавчих актах країни. Отже, ми вважаємо, що, в першу чергу, буде доцільним уточнити даний концепт, розуміючи під доступністю освітніх послуг забезпечення можливості їх використання (як видом діяльності, що максимально задовольняють очікувані і неочікувані освітні потреби споживачів) всіма категоріями населення на рівних умовах при дотриманні їх якості, надійності та відповідності вимогам соціуму.

Положення про доступність освіти закріплено в правових документах, зокрема в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [6]. Забезпечення доступності освітніх послуг як кінцевої мети модернізації освіти в Україні відповідно до стратегічних напрямів державної політики у сфері освіти, передбачає вирішення наступних пріоритетних завдань: реформування системи освіти, в основу якої покладатиметься принцип пріоритетності людини; оновлення згідно з вимогами часу нормативної бази системи освіти; модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу; створення та забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, створення навчальних закладів різних типів і форм власності; побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді; забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя; формування безпечного освітнього середовища, екологізації освіти; розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі; інформатизація освіти, вдосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки; забезпечення проведення національного моніторингу системи освіти; підвищення соціального статусу педагогічних і науково-педагогічних працівників; створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти.

Рівень розвитку вітчизняної освіти поки що не відповідає вимогам

інноваційного соціальноорієнтованого розвитку країни. Підтримка лідерів в особі окремих освітніх установ та регіональних систем освіти, окремих категорій суб'єктів системи освіти в тій чи іншій мірі дозволила продемонструвати нові підходи до здійснення освітньої практики. Однак, це не зробило освітні послуги навчальних закладів більш доступними для населення країни.

Затверджена стратегія розвитку освіти в Україні визначає як основний практичний метод для комплексного досягнення поставлених цілей програмно-цільовий метод. Використання цього методу передбачає створення цільової програми забезпеченням єдності її чітко структурованої змістовної частини зі створенням та використанням конкретних фінансових та організаційних механізмів реалізації, а також контролем за проміжними і кінцевими результатами виконання. Однак, сам по собі концептуальний підхід до вирішення проблеми забезпечення доступності освіти при цьому, як відомо, залишається не до кінця реалізованим. Концептуальний підхід, найчастіше, трактується у вітчизняній науці як базовий спосіб оформлення, організації знання. Однак, у той же час, концептуальний підхід, особливо в соціогуманітарних знаннях, вводить в методологію окремої проблеми елементи планування, прогнозування, контролю та моніторингу, а саме програмно-цільове рішення. Таким чином, концепція виступає «каркасом» методологічної організації конкретних кроків всередині окремої наукової проблеми, яка у своїй повній «розгортці» виступає як її реалізація, переводячи вихідні базові концепти в конструкти [1]. Тим часом, подібне бачення концептуального підходу до проблеми доступності у затвердженій стратегії розвитку відсутнє. Доступність освітніх послуг у ній змістовно не визначена, неявно корелює лише з поточним (і то не повністю), а також ідеальним станом освітньої системи, якістю освітніх послуг, передбачаючи безперервний моніторинг і контроль за змінами системи освіти, але не динаміки стану доступності на практиці. Реалізація принципу доступності на основі подібних концептуальних основ, а точніше, їх відсутність, вкрай утруднена. Це актуалізує формування окремого концептуального документу з проблеми – стратегію розвитку доступності освітніх послуг, що враховує безперервність проблематики соціокультурної історичної обумовленості даної наукової проблеми в цілому. Його необхідність обумовлена тим, що є доцільність проведення систематичних і безперервних розгорнутих досліджень доступності освіти в сучасній Україні на різних рівнях систематизації наявних знань і уявлень, накопичених сучасною наукою, як вітчизняною, так і зарубіжною, про відмінності можливості отримання освіти у окремих категорій населення, прояснення мінливого, відповідно до вимог соціуму, змісту термінологічного апарату, відстеження змін і постановки нових проблем і завдань, які

заслуговують пріоритетного вивчення в певний часовий період. На цій базі необхідна розробка конкретних практичних кроків, що забезпечують доступність освіти населенню країни на різних рівнях.

Отже, одним із проявів відторгнення від економічного життя є недостатній рівень доходів для забезпечення основних потреб. Відставання від рекомендованого ЮНЕСКО рівня державних витрат на освіту (більш ніж на 7 %) є однією з причин значного зростання обсягу платних послуг в Україні, підвищення навантаження на сім'ї учнів, пов'язаного з їх фінансуванням. Іншими словами, можна зафіксувати тенденцію перенесення центру ваги з бюджетного фінансування на активне залучення позабюджетних коштів, насамперед, засобів домогосподарства, що значно знижує доступність освітніх послуг. Потрібно відзначити, що вітчизняна система вищої освіти в силу історично сформованих традицій ще недостатньо готова до практики залучення інших позабюджетних джерел фінансування, які могли б сприяти зниженню даного навантаження для сімей учнів і формуванню більшої доступності для них освітніх послуг. Сприяти вирішенню проблеми міг би також і більш активний розвиток сектору дистанційної освіти, що знижує вартість освітньої послуги для населення та забезпечує варіативність її надання та доступ яких навчають незалежно від географічного чинника. Те, що відбувається в даний час – зниження частки неефективних вузів, триваючий процес «злиття» установ, визначення нормативів чисельності бюджетних місць у вузах як частки від осіб у віці від 17 до 30 років, а не від населення в цілому, декларовані як інструменти формування доступності освіти та підвищення його якості – на наш погляд, є недостатньо виправданими з огляду на те, що відсутні гарантії збільшення бюджетного фінансування ефективних установ, відсутній зв'язок даних кроків з практикою, з думкою педагогічної громадськості, батьків та учнів, що призводить до прямо пропорційної ситуації формування недоступності освітніх послуг.

Конкретизувати методологічно подібні кроки з формування доступності освітніх послуг та їх практичної реалізації в умовах статичного документа в загальному плані визначає перспективу розвитку вітчизняної освітньої стратегії, безумовно, неможливо. Названі аспекти, зокрема, можуть бути враховані в рамках формування концепції доступності освітніх послуг у сфері вищої освіти та визначення кроків з її реалізації. Але навіть в умовах окремого документу, як методологічного базису, рішення даних завдань, зважаючи на їх комплексність, є складним процесом. Не до кінця врахованими і прогнозованими залишаються соціальні проблеми, зокрема, пов'язані з наслідками демографічних змін. Отже, необхідні заходи щодо зміни освітніх установ з метою забезпечення на практиці державних гарантій доступності якісної освіти всім верствам населення. Наприклад, слабо забезпечена

спадкоємність основних освітніх програм від дошкільної до вищої професійної освіти, включаючи магістратуру, відсутня практика надання безкоштовних місць для навчання в бакалавраті вузів. Щоб вступити після дитячого садка до школи, а зі школи у вищий навчальний заклад, більшій частині учнів доводиться користуватися додатковими формами підготовки. Ускладнюється проблема територіальних обмежень доступності освітніх послуг. Зберігається корупційність системи освіти. Очевидно, що виділені проблеми вимагають розробки методологічних заходів щодо їх зменшення з використанням концептуального підходу. Ці фактори повинні враховуватися при формуванні та реалізації концепції доступності освіти на державному та регіональних рівнях. Концепція доступності освіти повинна визначити методологічні заходи щодо створення прозорої системи вступу до навчальних закладів на всіх рівнях і одержання в них затребуваних суспільством освітніх послуг, що, на наш погляд, є єдиним виходом з ситуації, що склалася, недостатньої інституційної рівноваги у вітчизняній освіті і основним кроком з концептуальної реалізації принципу доступності.

Важливою проблемою є завдання вимірювання нерівності доступу освіти. Отже, необхідна ретельна розробка переліку цільових індикаторів, що дозволяють відслідковувати зміни в доступності, а також регулярні дослідження щодо прогнозування впливу різних соціально-демографічних чинників на доступ різних соціальних груп до освітніх послуг різного рівня і якості.

Висновки. Таким чином, можна виділити наступні організаційно-економічні форми забезпечення доступності вищої освіти: зниження інституціональних бар'єрів – створення рівних стартових можливостей за якістю освітніх послуг, одержуваних у середній школі, а потім забезпечення рівних можливостей для переходу з середньої – у вищу школу; зниження фінансових бар'єрів – організація сприятливих умов, що забезпечать рівні можливості для всіх домогосподарств, які мають різні доходи і різний рівень накопиченого капіталу в оплаті навчання та проживання студентів під час отримання освіти. Подальша відсутність рівного доступу громадян до освітніх послуг в нашій країні буде означати закріплення економічної і соціальної нерівності, що неприпустимо для політики демократичної держави, на статус якої претендує наша країна.

Список використаної літератури

1. Джура О . Болонський процес як прояв модернізації освіти / О. Джура // Вища освіта України . – 2008. № 4. – С. 58–63
2. Дані Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
3. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття: у 3 кн. / [кер. авт. кол. В. Литвин.]. – К. : Навч. Книга, 2004. Кн. 3: Модернізація освіти. – 2004. – 943 с.
4. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально – економічного і культурного розвитку суспільства / С.М. Ніколаєнко . – К.: Знання, 2010. 319 с.
5. Основні положення проекту Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція) [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.mon.gov.ua/ua/news/archive-news/88/osnovni-polozhennya-proektu-zakonu-ukrajini-pro-vishchu-osvitu-nova-redaktsiya/>
6. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>
7. Стрімке падіння вгору або які насправді місця посідає українська освіта у світових рейтингах [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://education.unian.net/ukr/detail/192419>
8. Кожен четвертий українець перебуває за межею бідності [Електронний ресурс] /Українська правда // Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/07/14/6387137/>